

lar arasında önemli benzerlikler gördüğü için şarkiyatçıların o güne kadar ele almadığı konulara eğilen Hartmann, bu çalışmalarıyla şarkiyat araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. Onun XX. yüzyılın başında yaşanan gelişmeleri daha çok Türkiye açısından değerlendirmesi de dikkat çekicidir. Özellikle Arap milliyetçiliği ve bunun ortaya çıkmasını hazırlayan şartlar Hartmann'ın ilgilendiği konuların başında gelmektedir.

Araştırmalarda bulunmak üzere iki defa Türkiye'ye giden ve ikinci ziyaretinin izlenimlerini 1928'de seyahat hâtıraları şeklinde yayımlayan Hartmann'ın faaliyetleri hocalığından ve araştırmacılığından ibaret değildir; ayrıca Avrupa'daki şarkiyat çalışmalarında da önemli görevler üstlenmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: 1910 yılından itibaren *The Encyclopedia of Islam*'ın 1913 yılında tamamlanan ilk cildinin yayım kurulu üyesi, 1928 yılından itibaren *Orientalische Literaturzeitung*'un yayım kurulu üyesi ve 1935 (XXXVIII. cilt) yılından 1961 yılına (LVI. cilt) kadar aynı derginin yöneticiliği, 1947-1956 yılları arasında Institut für Orientforschung'un müdürlüğü. Bu enstitü tarafından yürütülen birçok araştırma ile elliden fazla eserin yayımı onun müdürlüğü sırasında gerçekleşmiştir.

Eserleri. *Die geographischen Nachrichten über Palästina und Syrien in Ḥalil aṣ-Ṣāhīris Zubdat kaṣf al-mamālīk* (Kirchhain 1907); *Der Felsendom in Jerusalem und seine Geschichte* (Strazburg 1909); *Das Sufitum nach al-Kuschairī* (Glückstadt-Hamburg 1914); *Al-Kuschairīs Darstellung des Sufitums* (Berlin 1914); *Palästina unter den Arabern 632-1516* (Leipzig 1915); *Die arabische Frage und das Türkische Reich* (Halle 1918); *Die Welt des Islam einst und heute* (Leipzig 1927); *Die Krisis des Islam* (Leipzig 1928); *Im neuen Anatolien-Reiseindrücke*, (Leipzig 1928); *Zu dem Kitāb al-fuṣūl wa'l-ghāyāt des Abū'l-'Alā' al-Ma'arri* (Berlin 1944); *Beiträge zur Arabistik, Semistik und Islamwissenschaft* (Leipzig 1944, Helmuth Scheel ile birlikte editörlüğünü yaptı); *Die Religion des Islam. Eine Einführung* (Berlin 1944; Darmstadt 1987); *Islam und Nationalismus* (Berlin 1948); *Zur Vorgeschichte des 'abbāsīdischen Schein-Chalifates von Kairo* (Berlin 1950; sayısı 500'ü geçen diğer eserleri için bk. Giesecke'nin çalışmaları).

BİBLİYOGRAFYA :

H. H. Giesecke, *Richard Hartmann: Bibliographie. Festgabe zum 70. Geburtstag*, Leipzig 1951, ayrıca bk. H. Grapow'un girişi; a.mlf., "Nachträge zur Richard Hartmann Bibliographie anlässlich seines 80. Geburtstages am 8. Juni 1961", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, IX, Leipzig 1963, s. 139-143; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikūn*, Kahire 1986, II, 445-446; Fuat Sezgin, *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde*, Frankfurt 1992, XIV, 320-327; A. Dietrich, "Richard Hartmann: 1881-1965", *Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften*, Göttingen 1965, s. 74-82; H. L. Gottschalk, "Richard Hartmann: 8. Juni 1881 bis 5. Februar 1965", *Af.O.* XXI (1966), s. 257-258; Hans Robert Roemer, "Richard Hartmann in Memoriam: 1881-1965", *ZDMG*, CXVII (1967), s. 1-10.

TURGUT AKPINAR

HARTUM

(الخرطوم)

Sudan Cumhuriyeti'nin başşehri.

Etiyopya dağlarından doğan Bahrülezerak ile (Mavi Nil) Afrika'nın ekvatorial bölgelerinden gelen Bahrülebyaz'ın (Beyaz Nil) birleşerek asıl Nil nehrini meydana getirdikleri yerde kurulmuştur. Deniz seviyesinden 381 m. yükseklikte ve Kahire'ye 1616 km., Kızıldeniz'deki Port Sudan'a ise 664 km. uzaklıktadır. Adı, Sudan lehçelerinden Eski Nübe, Dînâ ve Bece'de "kavşak, kavuşma yeri" anlamına gelmektedir. Orta Sudan'daki diğer şehirlere göre daha yeni olmasına ve Şehî-nâb, Sûbâ, Karrî gibi eski medeniyet merkezlerinin bulunduğu bir bölgede kurulduğu halde uzun yıllar sadece bir köy görünümünde kalmasına rağmen bugün Sudan Cumhuriyeti'ndeki yedi bölge, on yedi müdüriyetin merkezi ve ülkenin başşehridir. Çevresinde yer alan merkezlerden Nübye'deki Sûbâ Hristiyan Alve Devleti'nin başşehri ve aynı zamanda müslümanların Sudan'da devlet kurmadan önce yerleştikleri en önemli şehirdi. Alve Devleti 1504'te yıkıldığı zaman buranın kalıntılarından derlenen malzemeler, Mısır askerleri tarafından kamp kurdukları Hartum'a taşınarak yeni binalar yapıldı. Karrî, Abdellâb Sultanlığı'nın başşehri, Sennâr Sultanlığı'nın kuruluşu sırasında önemli bir yere sahip bulunan Halfâyetü'l-mülûk ise (Halfâye) dinî bir merkezdi.

Hartum hakkındaki ilk yazılı bilgiler, XVIII. yüzyılın sonlarında Muhammed Ved Dayfallah tarafından kaleme alınan *Ṭaba-kâtü'l-evliyâ' ve 'ş-şâlihîn fi's-Sûdân* adlı eserde bulunmaktadır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre şehrin kuruluşu,

XVII. yüzyılın sonlarında bazı âlimlerin Tûtî adasından ayrılıp Bahrülebyaz ile Bahrülezerak'ın birleştiği yerde Kur'an ve fıkıh öğretimi için dinî bir cemaat oluşturarak zamanla o kesimin iskânında büyük bir rol oynamalarına kadar uzanmaktadır.

Hartum, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1821'de Sudan'ı ele geçirip Mısır'a ilhak etmesiyle dolaylı biçimde Osmanlı topraklarına katıldı ve valinin buraya yönetici tayin ettiği Çerkez Osman Bey tarafından idare merkezi haline getirildi (1824). Afrika'da askerî iradeyle kurulan bu ilk şehirde önceleri bir ordugâh havası vardı. Daha sonra Osmanlı idaresinin bölgeye yayılmasının ardından eyaletin başşehri oldu ve özellikle vali Hurşid Paşa zamanında (1826-1838) büyük gelişme gösterdi. Hurşid Paşa, resmî binalarla bir cami inşa ettirdiği gibi sazlardan yapılan evlerin yerine tuğladan ev yapma tekniğini de getirdi. 1829 yılında şehirde devlet daireleriyle camiden başka 800 askerin kaldığı bir kışla, bir hastahane ve otuz kadar ev bulunuyordu; nüfusu da 4000 ile 5000 arasındaydı. 1831'de Doğu Afrika'nın en önemli stratejik noktası, 1834'te ise dört eyalete ayrılan Sudan'ın başşehri oldu ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından ziyaret edildi. Mısır yönetiminin valileri buraya Nil nehrinden daha kolay faydalanabilmek için iskeleler, ticarî malların konulduğu depolar ve bir gemi tamirhanesiyle 1850'de tuğladan bir saray inşa ettirdiler. 1860-1870 yılları arasında şehir çok genişledi ve ev sayısı 3000'e ulaştı. 1860'ta telgraf hattı döşendi; 1862'de ticaret odası kuruldu. Saray 1871-1876 yıllarında İngiliz asıllı Mısır Valisi Gordon Paşa tarafından taştan yapıldı; 1873'te 270 yataklı bir hastahane daha açıldı. 1873-1876 yılları arasında ikinci ve 1880'de üçüncü cami inşa edildi. O yıllarda şehirde bir Katolik kilisesi, iki tuğla çarşısı, Yunanlı tüccarların işlettikleri ve içinde ithal mallarını muhafaza ettikleri depolar ve sadece yerli halkın alışverişe geldiği küçük bir pazar vardı. Mısır tarafından teknik eğitim alanlarında Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında dört Sudanlı öğrenci bulunuyordu. Nil nehri boyunca konsoloslukların gemileri ve her biri birer topla donatılmış ticaret vapurları gidip geliyordu. Sarayın ve Katolik kilisesinin bahçeleri pompalarla sulanıyordu.

Afrika'nın sömürgecilik döneminde ikili şehirleşmeye verilebilecek en güzel örneklerden biri Hartum'dur. Zira bir ta-

rafta yabancı bir gücün kurduğu Hartum, diğer tarafta yerli halkın ve kendi idarecilerinin oturduğu başka bir şehir Omdurman (Ümmüdürmân) vardı. Hartum'un bir sömürge başşehri olarak Mısır ordusunun eline geçtiği andan itibaren büyümesi, ticaret ve köle kervanlarının buradan geçmesi ve konaklaması sonucunda gerçekleşti. Köle ticareti için uygun hale getirilen şehir ayrıca Mısır Hidivliği'nin sürgün yeri idi.

Halkın çoğunluğu, Nil vadisindekiler hariç göçebe olarak Sahrâ tarafındaki dağınık köylerde yaşıyordu. 1840'ta 20.000 olan nüfus 1843'te 13.000'e kadar düşmüş, 1853'te ise 30.000'i aşmıştı. Kolera salgını 1856 yılında burada çok etkili olduğundan valilik dahi kuzeydeki Şendi'ye (Shendi) taşındı. 1862'de 30.000'e, 1870'te 20.000'e düşen nüfus 1883'te 50.000'i geçiyor ve bunun üçte ikisini kölelikten gelenler oluştuyordu. 1956'da 93.000 olan Hartum'un nüfusu 1973'te 800.000'e ve 1993'te de (Omdurman'la birlikte) 2,5 milyona ulaşmıştır. XIX. yüzyılda şehir halkı Sudanlı yerlilerin yanında Mısırlı müslümanlar, Kıptiler, daha çok hamallık yapan Nübyeliler, satılmayı bekleyen köleler ve onları pazarlayan Habeşliler, Nilotlar, Dârfûrlular'la Türkler ve diğer Osmanlılar (asker Çerkezler, Arnavutlar, Ermeniler), küçük bir Avrupa toplumu, az sayıda yahudi, Suriyeliler ve Cezayir'in Fransa tarafından işgali üzerine buraya

göç eden Cezayirli'lerden oluşuyordu. Hristiyan nüfusun çoğunluğu Yunanlı idi ve köle ticareti yapmak için gelmişlerdi. Afrika'nın içlerinde bulunan 6000 civarındaki köle tüccarı bura ile bağlantılı çalıştığından vali Gordon Paşa bu ticareti yasaklamak istediye de başaramadı. Zira XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı Afrika'dan toplanan kölelerin Atlas Okyanusu üzerinden pazarlanması yasaklanınca köle tâcirleri bunları Hartum'da satmaya başladılar. Özellikle bu ticaret sebebiyle 1850'li yıllarda çok sayıda Avrupalı tâcir buraya yerleşti ve şehir milletlerarası köle ticareti trafiğinin en yoğun olduğu merkez haline geldi. Func Devleti zamanında (1504-1821) yılda Mısır'a 1500 köle gönderilirken bu rakam Mısır Hidivliği'nin ilk yıllarında 5000'e yükseldi; burada satılan kölelerin sayısı 1838'de 12.000'e, 1840 ile 1860 arasında da yıllık 40.000 ile 60.000'e ulaştı.

Şehirdeki yabancıları oluşturan seyyahlar, âlimler, askerî hastahane görevli Mısırlı ve Avrupalı doktorlarla Mısırlı, Yunanlı, Maltalı, İtalyan, Fransız tâcirleri ve maceraperestler, 1840 yılından itibaren fil dişi ve köle ticareti üzerindeki devletin tekeli kaldırıldıktan sonra akın etmeye başladılar. İlk defa 1829 yılında Fransa, ardından Avusturya, İngiltere, Almanya, İtalya buraya konsoloslarını gönderirken İran'ı ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ise iki Kıpti temsil ediyordu. 1840'lı yıllarda

önce Cizvitler, onların ardından Fransiskenler gelerek Sudanlıları hristiyanlaştırmaya başladılar. Mısırlı valinin yaptırdığı büyük caminin yanına 1856 yılında Katolik kilisesi inşa edildi. Bu kilisenin İtalyan mimarı daha sonra Mehdî'nin yerine geçen Abdullah'ın sarayının da mimarıydı. Ayrıca Mısır Kıptileri'nin de oturduğu mahallede bir kiliseleri vardı. Misyonerler, okulda önce Avrupalıların çocuklarını ve köle pazarından aldıkları bazı siyah çocukları eğitmeye başladılar. 1878 yılında Hartum Limanı'nda çalışan 200 işçiye bu okulda teknik eğitim verildi.

İngiliz Charles George Gordon 1874'te ilk defa Sudan'ın Ekvator bölgesine vali tayin edildi ve 1876'da görevini bırakmasına rağmen 1877'de Mısır'ın Sudan genel valiliğine getirildi; fakat sağlığının bozulması üzerine 1880'de görevinden ayrılarak İngiltere'ye döndü. 1884'te İmam Muhammed Ahmed el-Mehdî, 50.000 kişilik bir ordu ile Sudan'ın kurtuluş savaşını başlattığında Gordon (Paşa) tekrar genel valiliğe getirildi. Önce Sudan halkının Mehdî'nin etrafında bu kadar fazla toplanabileceğine ve kendi emrindeki Sudan asıllı askerlerin karşı tarafa geçeceğine inanmıyordu. Daha sonra şehri elinde tutamayacağını anladı; ancak burası Mısır için büyük önem taşıdığından ve idaresi altındaki 20.000 Mısır askeriyile 10.000'den fazla Sudanlı hristiyan ve 30.000 Mısırlı sivil halkın geleceği kendisine bağlı olduğundan bırakmak istemedi ve bizzat savaşa katıldı. Bu kadar kalabalık nüfusu Hartum'dan boşaltabilmek için yüzlerce gemi ve binlerce deve lâzımdı; ayrıca İngiltere ve Mısır da onu orada tutmak istiyordu. Emrinde 7-8000 civarında iki alay düzenli askerle başı bozuklar bulunuyordu. Birinci alaydaki askerlerin tamamı ile subayların çoğu Sudan yerlilerindendi ve ilk silâh bırakanlar bunlar oldu; diğer alaydakiler ise daha çok Mısırlı askerlerdi. Hartum 26 Ocak 1885'te düştü. Gordon Paşa aynı gece öldürüldü. Şehrin düşmesi tam bir katliama dönüştü ve bu durum, sabah güneş doğduğunda Mehdî'nin hayatta kalanlara eman vermesine kadar altı saat sürdü ve toplam 4000 asker kılıçtan geçirildi. Sivil halktan ve kölelerden de birçoğu ya öldü veya yaralandı. Kadınlar câriye muamelesi yapıp savaşa katılanlara taksim edildi; sağ kalan erkekler ise esir kamplarına konuldu. Hartum'un düşmesinde, giyaplarında ihanetle suçlanarak en fazla töhmet altında bırakılan askerî yetkililer Miralay Hasan Efendi Benhasa-

Mescid-i Kebîr – Hartum / Sudan

vî ile Ferah Paşa idi. Bunlar savaş sonunda esir düştüler ve Mehdi'nin var olduğunu ileri sürdüğü hazinelerin yerini söyleyemeyen Ferah Paşa üç gün sonra idam edilirken Miralay Hasan Efendi tutulduğu esir kampından yirmi ay sonra kaçtı ve Mısır'da çıkarıldığı askerî mahkemede suçsuzluğunu kanıtladı.

Mehdi Hartum'u aldıktan sonra idare merkezini Omdurman'da kurdu; ancak Hartum'a dokunmadı ve eşlerinden birinin buralı olması, etrafındaki reislerin bazılarının da burada ikamet etmesi sebebiyle eski başşehirle ilişkisini kesmedi. Mehdi'nin bir yıl sonra ölmesi üzerine yerine halife olarak bıraktığı Bakkara Arap reisi Abdullah et-Teâyişi, Hartum'daki binaları yıktırarak malzemeleriyle Omdurman'a ilk askerî ve idarî binaları yaptırdı. Halkın çoğunluğunu Sudan'ın değişik bölgelerinden gelenler, geriye kalanı da Mısırlılar, Hintliler, Mekkeliler, Suriyeli Araplar, İtalyanlar ve Yunanlılar oluşturuyordu. Şehrin merkezi aynı zamanda cuma namazına tahsis edildiği için buraya müslüman olmayanların girmesi yasaktı.

2 Eylül 1898'de İngiliz Generali Lord Kitchener kumandasındaki İngiliz-Mısır ortak ordusu Hartum önlerine geldi ve Kereri'de vuku bulan çarpışmada Halife Abdullah'ın mağlûp ve katledilmesi üzerine Mehdi Devleti yıkıldı. İngilizler, elle-

rindeki yeni makineli tüfeklerle 10.000 Sudanlı'yı öldürdüler ve bu başarıları sayesinde Mısır Hidivliği üzerinde baskı kurarak Sudan'ı birlikte yönetiyorlarmış görünümü altında kendi sömürgeleri haline getirdiler (1899). Hartum yeniden başşehir oldu; tek katlı valilik binasının yerine üç katlı yenisi yapılırken belli bir plan üzerine de idarî binalar ve kışlalar kuruldu.

Sudan'da büyük cami geleneği yoktu; ibadethane olarak ağırlık bölgede çok tanınan dervişlerin açtıkları zâviyelerde veya onların vefatından sonra adlarına yapılan türbelerde (kubâb) idi. Mısır-Osmanlı idaresi Hartum'u köy yapısından şehir haline dönüştürürken büyük camiler inşa etmeye başladı. 1901'de Hidiv Abbas Hilmi tarafından taştan güzel bir cami daha yaptırıldı. İngilizler de 1912'de bir Anglikan katedralini ibadete açtılar; bundan böyle şehirde Rum, Kıptî ve Katolik kiliseleriyle Amerikan misyonerlerinin kilisesi vardı. Bütün sömürgelerde olduğu gibi burada da Avrupalılar'a itaat ve hizmet edecek her meslekten insan yetiştirmek için Lord Kitchener tarafından Gordon Koleji adıyla bir okul açıldı (1903); şehre 1906'da elektrik ve 1909'da su temin eden şebekeler kuruldu. Böylece ikinci defa yabancı nüfuzu altında yeniden şehirleşmeye başlayan Hartum, esasen iki Nil'in birleştiği noktada Sudan'ın birçok bölgesini birbirine bağladığından tabii kavşak durumunu yeniden elde etti.

1 Ocak 1956'da Sudan bağımsızlığını kazanınca Hartum yine başşehir olarak kaldı ve o tarihten itibaren Arap dünyası ile Afrika ülkeleri arasında özellikle İslâm kültürü açısından bir köprü vazifesi görmeye başladı. 29 Ağustos 1967 tarihinde IV. Arap Zirvesi burada toplandı. Yönetim kolaylığı sağlayabilmek için Sudan'ın büyük idarî birimlere bölünmesi üzerine başşehir de yeni bir şekil aldı ve Hartum, Omdurman ve sanayi kesiminin bulunduğu el-Hartûmbahrî (Kuzey Hartum) yerleşim merkezleri birleştirilerek resmî adı Mu'temediyyetülhartûm olan ve el-Hartûmülkübrâ (Büyük Hartum) veya el-Âsimetülmüsellese (üçlü başşehir) gibi isimlerle de tanınan büyük bir il haline getirildi; yerleşim merkezleri Nil üzerine kurulan köprülerle birbirine bağlandı. Sudan'ın olduğu gibi Hartum'un da nüfusunun % 90'dan fazlasını müslümanlar, geriye kalanın çoğunluğunu hristiyanlar meydana getirir. İslâm cemaatlerinin en önemlilerini Hâtmiyye, Kâdiriyye, Semmâniyye, Ticâniyye ve Burhâniyye gibi

tasavvuf tarikatları temsil eder; bunlardan başka İmam Muhammed Ahmed el-Mehdi ve etrafındaki mücahidlerin torunlarının oluşturduğu Ensar Cemaati ve İmam Takıyyüddin İbn Teymiyye ile Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb'ın düşüncelerinden etkilenmiş Selefi cemaati bulunur. Ancak şehirdeki en önemli dinî-siyasî hareket, İhvân-ı Müslimîn ile sıkı bağları olan ve ondan çok etkilendiği görülen Sudan İslâmî Hareketi'dir.

Hartum'un karşılaştığı en önemli problem plansız büyümeyle ilgilidir. Şehir, ülkede gelişen çeşitli çatışmalar ve kuraklık sebebiyle topraklarda görülen çölleşmeler yüzünden göçlere mâruz kalmakta ve devamlı bir gecekondulaşma içerisinde bulunmaktadır. Hartum'a yönelen bu yoğun göç hareketleri ortaya, idarî hizmetlerin sunulması kadar halkın birbiriyle kaynaşması hususunda da çeşitli zorluklar çıkarmaktadır. el-Hartûmülkübrâ'da bulunan yapı ve tesislerin en önemlileri Omdurman'daki İmam Mehdi Kubbesi, Mescid-i Nîleyn; Hartum'daki Cumhuriyet Kasrı, Afrika İslâm Merkezi, Hartum Üniversitesi; el-Hartûmbahrî'deki sanayi kuruluş ve tersaneleridir.

BİBLİYOGRAFYA:

- Borelli Bey, *La chute de Khartoum*, 26 Janvier 1885. *Procès du colonel Hassan-Benhassanoui, Juin-Juillet 1887*, Paris 1893; W. S. Blunt, *Gordon at Khartoum*, London 1912, s. 13, 16, 113, 116; Dirâr Sâlih Dirâr, *Târîhu's-Sûdânî'l-hadîş*, Beyrut 1968, s. 59-60; Şevki Atâullah el-Cemel, *Târîhu Sûdân Vâdi en-Nîl*, I-II, Kahire 1969, bk. İndeks; Area *Handbook for the Democratic Republic of Sudan*, Washington 1978, s. 52, 57-58, 160-161; M. İbrâhim Ebû Selîm, *Târîhu'l-Hartûm*, Beyrut 1979; V. Monteil, *L'Islam noir. Une religion à la conquête de l'Afrique*, Paris 1980, s. 255-256; Neum Şukayr, *Târîhu's-Sûdân* (nşr. M. İbrâhim Ebû Selîm), Beyrut 1981, s. 200, 212, 435, 492-493, 514, 532, 586-587, 798, 921; P. M. Holt - M. W. Daly, *A History of the Sudan*, London 1988, s. 33-34, 58, 62, ayrıca bk. İndeks; Talal Asad, *The Kababish Arabs*, London 1986, s. 218; R. Mantran, *Les grandes dates de l'Islam*, Paris 1990, s. 109, 182, 253; J. Hughes - M. Unger, *L'Afrique du nord et la péninsule arabe. Les pays et les peuples* (trc. S. Boulogne), Paris 1991, s. 81-82; C. Fluehr - Lobban v.dğr., *Historical Dictionary of the Sudan*, London 1992, s. 107-112, 219-221; C. Coquery-Vidrovitch, *Histoire des villes d'Afrique noire. Des origines à la colonisation*, Paris 1993, s. 45, 184, 220, 239-245, 287-292; Seyyid el-Bişrî, "el-Hurtûmül-kübrâ", *Mecelletü'l-Buhûş ve'd-dirâsâtî'l-Arabîyye*, XII, Kahire 1985, s. 5-28; "Soudan", *Jeune Afrique*, XXXVI/1843-1844, Paris 1996, s. 84; P. R. Phipps, "Hartum", *JA*, V/1, s. 301-303; P. M. Holt, "al-Khurtûm", *EP* (İng.), V, 70; M. T. Pedoe, "Khartoum", *EBr*, XIII, 327-328.

HASAN MEKÎ MUHAMMED AHMED

Mescid-i Kebir'in içinden bir görünüşü

